

НІЧНИЦЯ ВУСАТА — *MYOTIS MYSTACINUS*

Номенклатура

Повна наукова назва виду: *Myotis mystacinus* (Kuhl, 1817). Інші поширені наукові назви: *Leuconoe mystacinus*, *Selysius mystacinus*; *Myotis ikonnikovi* (для Європи). Інші поширені українські назви: нічниця-вусатка, нічвид-вусатик.

Ряд Кажани — Vespertilioniformes Zag. (syn. Chiroptera Blumenbach, 1779)

Родина Лиликові — Vespertilionidae Gray, 1821 [триба *Myotini* Tate, 1942]

Рід Нічниця — *Myotis* Kaup, 1829.

Таксономічна характеристика

Один з 60–65 сучасних видів роду *Myotis* s. l. (Стрелков 1981), один з 9 видів нічниць в фауні України (Загороднюк 1998а). Відноситься до надвидової групи «*mystacinus*», яку разом з наявними в нашій фауні нічницями триколірними (*Myotis emarginatus*) звичайно розглядають як окремих підвидів *Selysius* (Павлинов і Россолимо 1987 та ін.); з іншими групами дрібних нічниць (*Isoetus*, *Paramyotis* etc.) цей вид інколи відносять до окремого роду *Leuconoe* s. l. (Загороднюк 1998а).

Представлені на теренах України географічні форми відносять до трьох різних підвидів: західноєвропейського *mystacinus* s. str. — в західних областях, кавказького *aurascens* — в Криму, Херсонщині та Запоріжжі, східноєвропейського *brandtii* — на Харківщині і Полтавщині (Абеленцев і Попов 1956 тощо). Кримсько-присиваські вусатики нещодавно переописані як окремих підвид *popovi* (Стрелков 1983), позаяк слобожанські та придніпровські «*Myotis mystacinus brandtii*» перевизначені як належні виду *Myotis daubentonii* (Загороднюк 1999а; форму *brandtii* тепер визнаються як окремих вид-двійник нічниця вусатої: див. попередній нарис). До цього ж виду відносяться численні вказівки на знахідки в Закарпатті нічниця *Myotis ikonnikovi* — виду, що включений до Червоної книги України (1980) і всіх фауністичних зведень (Абеленцев і Попов 1956; Корнеев 1965; Крижанівський та Ємельянов 1985 тощо) (Загороднюк — у друці).

Біологічна характеристика

Найдрібніший та, відповідно, найбільш спеціалізований вид нічниць європейської фауни. Морфологічно подібний до нічниці північної (*Myotis brandtii*), від якої відрізняється меншими розмірами, світлішим забарвленням, відсутністю додаткових горбків на щічних зубах тощо (Hanak 1970; Стрелков і Бунтова 1982 тощо; для огляду див.: Загороднюк 1998b). Селиться в щілинах скель і берегових урвищ, в тріщинах і під корою дерев, щілинах карнизів, під обшивкою будівель, норах берегових птахів, часто групами з 3–40 особин (Абеленцев і Попов 1956). У виводковий період самиці селяться окремими від самців одновидовими групами, самці та ялові самиці — поодинокі або малими групами по 2–3 особини. Полюють в присмеркові години та вночі, часто над береговою лінією, політ починають з відвідання водопою. Період розмноження розтягнутий, період пологів на півдні припадає на другу половину червня і липень; в Закарпатті в середині вересня ще зустрічали молодих, які тільки почали самостійне життя (Абеленцев і Попов 1956). Линяння в кінці літа або на початку осені. Українські популяції є перелітними: всі відомі колекційні матеріали зібрані в період від середини березня до середини вересня. На зимівлі в Україні інколи відмічають в печерах Прикарпаття та Закарпаття (Татаринів 1988; Покин'єрєда 1997).

Оцінка стану та чисельності популяцій

Загалом вид *Myotis mystacinus* (як і відповідний надвид, що включає також *Myotis brandtii*) на території України рідкісний: відомо лише 20 колекційних особин, що становлять 1,8 % загального обсягу колекційних зразків кажанів з території України (Загороднюк і Ткач 1996). На зимівлі в печерах Прикарпаття і Закарпаття відмічають лише поодинокі особин, і частка виду становить не більше 1–3 % від інших кажанів (Татаринів 1988; Полушина і Боровець 1988; Покин'єрєда 1997; Варгович 1998). У Криму вид більш звичайний (Дулицький 1974), і в гірських районах нічницю вусату вважають фоновим видом кажанів скельних біоценозів (Бескаравайний 1988). Подібні високі показники чисельності встановлені раніше для Сивашів і р. Молочної, де вид відмічають у високій чисельності практично в усіх досліджених місцях, від розколин вапнякових та пісковикових скель і берегових лесових урвищ до дамб на соляних промислах (Абеленцев і Попов 1956).

Географічне поширення

Вид має загалом південне поширення, і його ареал займає майже всю лісостепову та степову смугу ареалу колишнього політипного виду *Myotis mystacinus* s. l., північніше якої простягається ареал сестринського виду *M. brandtii*

(за: Стрелков 1983а-б). У всіх попередніх оглядах щодо хіроптерофани України (див. розділ з таксономії) вид представляють як поширений по всій території України, за винятком деяких поліських районів (Абеленцев і Попов 1956; Сокур 1960; Корнеєв 1965 тощо). Перегляд наукових колекцій дозволив перевизначити «вусатих» нічних і суттєво змінити погляди на їх поширення. З'ясувалось, що більшість вказівок на поширення виду у всіх природних зонах України є неправильними, і всі «знахідки» виду в Лісостепу та на Поліссі (напр.: Лихотоп та ін. 1990) або не підтверджені морфологічними описами або (за наявності матеріалу) були перевизначені як *Myotis daubentonii* (Загороднюк 1999); і, навпаки, до цього ж виду *Myotis mystacinus* відносяться численні описи поширення в Закарпатті нічні Іконнікова (Абеленцев 1950 та ін.; ревізія: Zagorodniuk — [in press](#)).

Ареал виду показано на рисунку, звідки видно, що всі достовірні знахідки відносяться до західних областей України, Криму та Приазов'я (рис. 4).

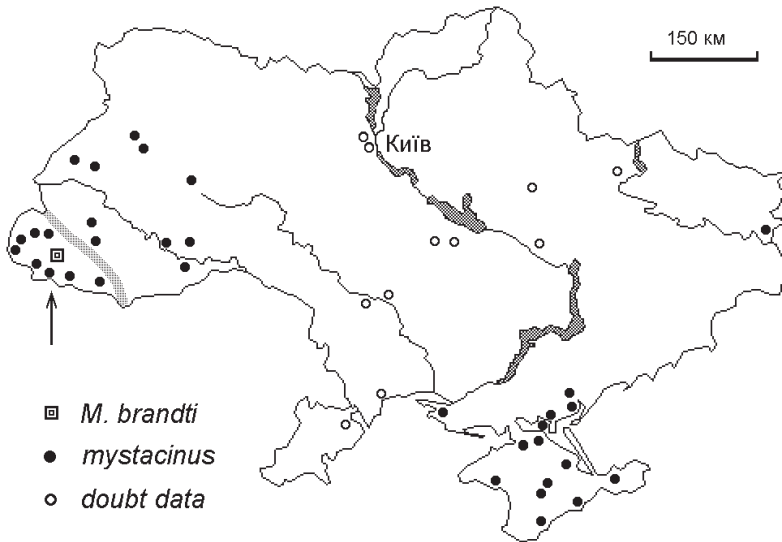

Рис. 4. Поширення нічних групи «*mystacinus*» в Україні — північної (*M. brandtii*) та вусатої (*M. mystacinus*, вкл. південну форму *porovi*). Відкриті значки — помилкові та сумнівні вказівки «вусатих» нічних, не підтверджені описами чи фактичними матеріалами, і у більшості випадків перевизначені нами як *Myotis daubentonii* (за: Zagorodniuk — у друці).

Категорія охорони в Україні

Нічниця вусата включена у додаток 2 до Бернської конвенції (Конвенція... 1998). До Європейського (RDBEV 1997) та національного списків (Червона книга... 1994) вид не внесено, однак одну з особин цього виду, помилково визначену як рідкісний для Європи далекосхідний вид *M. ikonnikovi* (див. таксономічну довідку), включено до першого видання ЧКУ (Червона книга... 1980). В зв'язку з наявністю двійникового виду *Myotis brandtii* необхідно надати їм однакову охоронну категорію вразливих видів («VU», за: IUCN... 1994). За діючою в Україні старою 5-бальною схемою раніше запропоновано надати цьому виду категорію «3» (Загороднюк та ін. 1998).

Зміни стану популяції та фактори вразливості

Впродовж поточного 20 століття частка виду залишалась однією з найменших і мала тенденцію до скорочення: відносна чисельність виду в зборах з України за три довготривалі періоди становить 3,8–0,2–1,9 % (Загороднюк і Ткач 1996¹¹). Дослідження видового складу і чисельності кажанів в копальних фаунах на території Словаччини (Obuch 1995) свідчать про колишню високу його чисельність (12 %), а, отже, про суттєве скорочення частки виду. Це, очевидно, обумовлено природними процесами і, отже, не може бути змінено програмами охорони виду. Однак фактор винищення вікових дерев в результаті проведення так званих санітарних рубок лісу та фактор турбування в зимових підземних сідалах залишаються одними з найсуттєвіших, дію яких можливо і необхідно контролювати і регулювати.

Утримання і розведення у неволі

Як і в випадку попереднього виду, зауважу, що досвіду штучного утримання та розведення дрібних нічниць взагалі в Україні немає (у кожному разі утримання цієї групи в неволі буде складним). В зв'язку з необхідністю проведення таксономічної ревізії групи *Selysius* загалом певний досвід щодо утримання нічниць вусатих може бути отриманий вже найближчим часом.

Заходи охорони і рекомендації щодо збереження

Вусата нічниця є рідкісним видом більшості регіонів України і має бути включена до наступного видання Червоної книги України. Спеціальним заходом охорони слід вважати надання статусу охоронних територій основним місцям концентрації виду в Україні. Це може бути досягнуто шляхом розширення територій існуючих заповідників (Карадазького, Азово-Сиваського,

---

¹¹ З уточненнями щодо знахідок в останній 35-річний період за: Загороднюк 1999.

Карпатського тощо) та створення нових заповідних одиниць вищого рангу, зокрема, в межах подільського карстового району (Загороднюк 1999b).

Прогалини у знаннях про вид в Україні

Численні повідомлення про знахідки «вусатих нічниць» в Україні, насамперед, в Лісостепу, вимагають ретельної перевірки (рис. 4) та нових підтверджень, оскільки значна частина відомої інформації може бути віднесена ще до двох видів — водяної та північної нічниць. Окрім того, необхідні цитогенетичні дослідження виду з південних теренів, оскільки просторова ізольованість та певні морфологічні відмінності між західною та південною популяціями можуть виявитись вищими за відмінності підвидового рівня.

Цитована література

- Абеленцев В. И.* О летучих мышах Закарпатской и других западных областей УССР // *Наук. зап. Київськ. держ. ун-ту.* — 1950. — Том 9, вип. 6. — С. 59–74. — (Тр. Зоол. музею, том 2).
- Абеленцев В. И., Попов Б. М.* Ряд рукокрыли, або кажани — *Chiroptera* / Фауна України. Ссавці. — Київ: Вид-во АН УРСР, 1956. — Том 1, вип. 1. — С. 229–446.
- Бескаравайный М. М.* Современное состояние фауны рукокрылых Карадага (Крым) // *Рукокрылые (морфология, экология, эколокация, паразиты, охрана).* — Киев: Наук. думка, 1988. — С. 113–116.
- Варгович Р.* Зимівля кажанів в гіпсових печерах Буковини і Поділля // *Європейська ніч кажанів '98 в Україні.* — Київ, 1998. — С. 117–123. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Дулицкий А. И.* Численность и проблемы охраны рукокрылых в Крыму // *Мат-лы 1-го Всесоюз. совещ. по рукокрылым (Chiroptera).* — Ленинград: ЗИН АН СССР, 1974. — С. 63–67.
- Загороднюк І.* Систематичний огляд кажанів Східної Європи // *Європейська ніч кажанів '98 в Україні.* — Київ, 1998a. — С. 32–48. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І.* Полівиди кажанів Східної Європи та їх діагностика // *Європейська ніч кажанів '98 в Україні.* — Київ, 1998b. — С. 56–65. — (Праці Теріологічної школи, вип. 1).
- Загороднюк І.* Помилкові вказівки виду *Myotis mystacinus* з території України // *Вестник зоології.* — 1999. — Том 33, № 3. — С. 110.
- Загороднюк І.* Рідкісні види тварин // *Розбудова екомережі України / Під ред. Ю. Р. Шеляг-Сосонко.* — Київ, 1999 b. — С. 71–75.
- Загороднюк І., Жила С., Покинйчереда В.* Теріологічна школа-семинар «Ссавці у Червоній книзі» // *Вестник зоології.* — 1998. — Том 32, № 5-6. — С. 149–150.
- Загороднюк І. В., Ткач В. В.* Сучасний стан фауни та історичні зміни чисельності кажанів (*Chiroptera*) на території України // *Доповіді НАН України.* — 1996. — № 5. — С. 136–142.
- Конвенція про охорону дикої флори і фауни та природних середовищ існування в Європі (Берн, 1979 рік).* — Київ: Мінекобезпеки України, 1998. — 76 с.
- Корнєєв О. П.* Визначник звірів УРСР. Видання друге. — Київ: Рад. школа, 1965. — 236 с.
- Крыжановский В. И., Емельянов И. Г.* Класс млекопитающие // *В. А. Топачевский (ред.). Природа Украинской ССР. Животный мир.* — Киев: Наук. думка, 1985. — С. 197–234.
- Лихотоп Р. И., Ткач В. В., Барвинский Н. И.* Рукокрылые г. Киева и Киевской области // *Материалы по экологии и фаунистике некоторых представителей рукокрылых.* — Киев, 1990. — С. 10–27. — (Препринт / АН УССР; Ин-т зоол.: № 90.4).
- Павлинов И. Я., Россолимо О. Л.* Систематика млекопитающих СССР. — Москва: Изд-во Моск. ун-та, 1987. — 285 с. — (Сб. тр. Зоол. музея МГУ; Том 25).

- Покиньчереда В. Ф.* Зимове населення кажанів підземних порожнин на території Карпатського біосферного заповідника // Міжнар. аспекти вивч. та охор. біорізноманіття Карпат: Мат-ли міжнар. наук.-практ. конф. — Рахів, 1997. — С. 148–153.
- Полушина Н. А., Боровець Е. Я.* О зимовке рукокрылых в Страдчанской пещере // Изученность териофауны Украины: ее рац. использование и охрана. — Киев: Наук. думка, 1988. — С. 46–48.
- Сокур І. Т.* Свавці фауни України та їх господарське значення. — Київ: Держучпедвид., 1960. — 211 с.
- Стрелков П. П.* Отряд Chiroptera Blumenbach, 1779 — рукокрылые // Каталог млекопитающих СССР (плиоцен–современность) / Под ред. И. М. Громова, Г. И. Барановой. — Ленинград: Наука, 1981. — С. 31–53.
- Стрелков П. П.* Усатая ночница (*Myotis mystacinus*) и ночница Брандта (*Myotis brandti*) в СССР и взаимоотношения этих видов. Сообщ. 2 // Зоол. журн. — 1983а. — Том 62, вып. 2. — С. 259–270.
- Стрелков П. П.* Места находок *Myotis brandti* Eversmann, 1845 и *Myotis mystacinus* Kuhl, 1819 (Chiroptera, Vespertilionidae) по материалам музеев СССР // Фауна, систематика и биология млекопитающих. — Ленинград, 1983б. — С. 38–42.
- Стрелков П. П., Бунтова Е. Г.* Усатая ночница (*Myotis mystacinus*) и ночница Брандта (*Myotis brandti*) в СССР и взаимоотношения этих видов. Сообщение 1 // Зоол. журн. — 1982. — Том 61, вып. 8. — С. 1227–1241.
- Татаринов К. А.* Новое местообитание рукокрылых в верховьях Прута // Рукокрылые (морфология, экология, эхолокация, паразиты, охрана). — Киев: Наук. думка, 1988. — С. 96–99.
- Червона книга Української РСР* / Під ред. К. М. Ситника. — Київ: Наук. думка, 1980. — 504 с.
- Червона книга України. Тваринний світ* / Під ред. М. М. Щербака. — Київ: Укр. енцикл. ім. М. П. Бажана, 1994. — 464 с.
- IUCN Red List Categories prepared by IUCN species survival commission.* — Gland: The World Conservation Union, 1994. — 21 p.
- Hanak V.* Notes on the distribution and systematics of *Myotis mystacinus* Kuhl, 1819 // Bijdragen tot de Dierkunde. — 1970. — Vol. 40 (1). — P. 40–44. — (Proc. 2nd Intern. bat research conf.).
- [*RDBEV*] Red data book of European vertebrates. — Strasbourg, 1997. — 154 p. — (Final draft for review: November 28, 1997).
- Zagorodniuk I. V.* Does bat species *Myotis ikonnikovi* Ognev occur in Ukraine? — (у друці).

I. Zagorodniuk